

IS VERBIEDEN NIET TOELATEN? EEN META-ANALYSE

Bregje Holleman

Samenvatting

Antwoorden op gestandaardiseerde attitudevragen worden niet alleen bepaald door de mening van respondenten over het betreffende onderwerp, maar worden ook beïnvloed door subtiel formuleringssignalen van de vraag. Een bekend voorbeeld van dit verschijnsel is de verbieden/toelaten asymmetrie. Hoewel de werkwoorden 'verbieden' en 'toelaten' geacht worden elkaars tegengestelde te zijn, blijken de antwoorden op vragen met 'verbieden' niet tegengesteld aan de antwoorden op equivalente 'toelaten'-vragen. Algemeen wordt verondersteld dat dit wordt veroorzaakt door de connotaties van de werkwoorden: beide zouden zo extreem zijn, dat respondenten neigen naar een ontkennend antwoord.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een meta-analyse over al het verbieden/toelaten-onderzoek sinds 1940. Allereerst is gekeken of de asymmetrie al met al bestaat. Dit blijkt het geval. De grote variantie biedt echter ruimte voor aanvullende verklaringen op de connotatiehypothese. Een exploratie duidt op het belang van psychologische variabelen - de sterkte of genuanceerdheid van de attitude lijkt van grote invloed op het ontstaan van de asymmetrie. Verder lijken beperkingen in de communicatieve taak, de gedwongen keuze tussen een ontkennend of bevestigend antwoord, een belangrijke oorzaak voor het optreden van de asymmetrie.

1. Inleiding¹

Bij het ontwerpen van vragenlijstonderzoek moeten vele keuzes gemaakt worden - onder andere over de precieze formulering van de vragen. Uit sociaal-wetenschappelijk onderzoek blijkt dat kleine verschillen in de vraagformulering grote gevolgen kunnen hebben voor de antwoordverdelingen. Dit worden *formuleringseffecten* genoemd. Zo blijkt, bijvoorbeeld, dat stellingvragen veel gematigder worden beantwoord dan vragen in vraagvorm (vgl. Petty, Rennie & Cacioppo, 1987).

Als een formuleringseffect in experimenteel onderzoek is vastgesteld, welk van de vragen meet dan het meest valide de opinie van de respondenten? Wat de 'echte' attitude is, in het hoofd van de respondent, is niet te achterhalen. Een mogelijke oplossing is te beredeneren op basis van linguïstische en psychologische theorieën, en met behulp van aanvullende experimenten, wat de verschillen tussen de twee vragen zijn. Als het formuleringseffect aan de hand daarvan verklaard kan worden, kan dat als basis dienen voor beantwoording van de validiteitskwesitie. Bovendien is deze route ook inhoudelijk theoretisch interessant, omdat het meer licht kan werpen op cognitieve mechanismen in het vraag-antwoordproces (Holleman, 1994).

Een bekend formuleringseffect is de *verbieden/toelaten-asymmetrie*. Hiernaar is al veel onderzoek gedaan, maar er is nog geen goede verklaring voor handen. Dit artikel betreft een analyse van al het onderzoek naar de verbieden/toelaten asymmetrie dat er tot nu toe is uitgevoerd. Het eerste deel van de analyse richt zich op de vraag of de asymmetrie al met al echt bestaat, in het tweede deel worden op basis van al dat onderzoek enkele verklaringen voor dit formuleringseffect geëxploreerd.

2. De verbieden/toelaten asymmetrie

Hoewel de werkwoorden 'verbieden' en 'toelaten' elkaars tegengestelde geacht worden, blijken de antwoorden op 'verbieden'-vragen niet tegengesteld aan die op 'toelaten'-vragen. De verbieden/toelaten asymmetrie houdt in dat op een vraag geformuleerd met het werkwoord 'verbieden' meer 'nee, niet verbieden' wordt geantwoord, dan 'ja, wel toelaten' wordt gezegd op de equivalente vraag met het werkwoord 'toelaten'. Bij wijze van voorbeeld zijn in figuur 1 een aantal verbieden/toelaten-experimenten opgenomen.

Figuur 1. Voorbeelden van verbieden/toelaten-vragen (1. Rugg, 1941; 2. Hippler & Schwarz, 1986; 3. Holleman, t.p.a.)

1. Do you think the US should forbid (allow) public speeches against democracy?			
Yes, forbid	54%	No, allow	25%
no, not forbid	46%	no, not allow	75%
2. Meinen Sie, der Gesetzgeber sollte die Vorführung von pornographischen Filmen in öffentlichen Kinos generell verbieten (erlauben)?			
ja, verbieten	26%	ja, erlauben	60%
nein, nicht verbieten	74%	nein, nicht erlauben	40%
3. Vindt u dat de overheid militaire oefeningen in of vlakbij natuurgebieden moet verbieden (toelaten)?			
ja, verbieden	73.5%	ja, toelaten	15.4%
nee, niet verbieden	26.5%	nee, niet toelaten	84.6%

De verklaring voor het formuleringseffect die in alle literatuur als een soort basisverklaring geldt, is dat de connotaties van beide werkwoorden respondenten ertoe brengen naar een ontkennend antwoord te neigen: 'verbieden' klinkt hard, en als een actieve ingreep, waardoor respondenten geneigd zijn 'nee' te antwoorden; 'toelaten' klinkt alsof men afwijkend gedrag wil stimuleren, waardoor ook bij die vraag veel ontkennend wordt geantwoord. *Thus what we have called tone of wording could be the sole source of the effect.* (Schuman & Presser 1981, p. 280).

De verklaring klinkt plausibel. Maar als de connotaties het enige zijn waardoor de asymmetrie wordt veroorzaakt, dan wordt daarmee een zekere constantheid in de asymmetrie gesuggereerd: de asymmetrie zou dan toch altijd moeten optreden, en steeds ongeveer even groot moeten zijn.²

Er is veel onderzoek gedaan naar de verbieden/toelaten asymmetrie. In de onderzoeksliteratuur sinds 1940 heb ik 52 afgenomen verbieden/toelaten-vragen gevonden, in 15 verschillende experimenten, afgenomen in verschillende landen en talen (Rugg, 1941; Schuman & Presser, 1981; Hippler & Schwarz, 1986; Waterplas e.a., 1988; Krosnick & Schuman, 1988; Bishop e.a., 1988;

Opvallend is dat veel experimenten maar uit één vraag bestaan. En ook als experimenten uit meerdere vragen bestaan, is vaak per losse vraag geanalyseerd. Dit maakt het moeilijk om de, op het eerste gezicht zeer uiteenlopende, resultaten van verschillende experimenten met elkaar te vergelijken. Dat leidt allereerst tot een generaliseringsprobleem: bestaat de asymmetrie nu eigenlijk al met al, ondanks de variatie in de resultaten? Bovendien leidt het tot verklaringsproblemen, omdat bij variatie in de gevonden effectgroottes het niet mogelijk is te duiden waardoor dit komt. Vaak zijn meerdere verklaringen voor handen: is de asymmetrie in een gegeven experiment ineens kleiner dan wel groter door de afnamemethode? door kenmerken van deze specifieke steekproef respondenten? door de inhoud van de vraag? Dit soort verklaringen worden in de literatuur vaak posthoc geformuleerd, en worden vrijwel nooit expliciet getoetst.

3. Bestaat de asymmetrie al met al?

De eerste vraag die de resultaten van alle afgenomen verbieden/toelaten-vragen dus oproepen, is of de asymmetrie nu eigenlijk echt bestaat als naar al die experimenten tegelijk wordt gekeken, en niet per vraag. Dit is onderzocht door een soort t-toets uit te voeren over alle vragen tegelijkertijd. Hierbij is gewogen voor het aantal respondenten per vraag: antwoorden op vragen die door 1500 respondenten zijn beantwoord, tellen daardoor zwaarder mee, dan antwoorden op vragen die door 40 respondenten zijn beantwoord.

Het resultaat van deze analyse laat zien dat er inderdaad een significant ($p < .001$) verschil is tussen het overall percentage 'niet verbieden' - en 'wel toelaten' -antwoorden. Het verschil is bovendien in de richting die door de connotatiehypothese wordt voorspeld: gemiddeld is 'niet verbieden' 14.2% meer geantwoord dan 'wel toelaten' - een groot formuleringseffect ($d = 1.44^4$). Dit wijst er op dat er inderdaad wat aan de hand is met de relatie tussen 'verbieden' en 'toelaten': het is duidelijk dat ze in attitudevragen niet functioneren als echte tegenstellingen.

Tegelijkertijd wordt zichtbaar dat er enorme verschillen zijn in de grootte van de asymmetrie: de standaarddeviatie is 9.85, de variantie is groot (97)⁵. Dit betekent dat het verschil tussen 'niet verbieden' en 'wel toelaten' voor 95% van de vragen ligt tussen -6% en +34%: in sommige gevallen komt de asymmetrie niet voor, in andere gevallen is zij groot. Dit is in tegenspraak met de constantheid in de grootte van de asymmetrie die door de connotatiehypothese wordt gesuggereerd. De grote variantie biedt daarom ruimte voor het zoeken naar aanvullende verklaringen.

Dat is de reden waarom in het tweede deel van de meta-analyse is onderzocht, steeds over de hele vragenset, welke kenmerken van de vraag, de respondenten, of de afnamemethode de variantie in asymmetriegrootte bepalen. Meer inzicht in de oorzaken van de variatie biedt mogelijk ook meer inzicht in de mechanismen die náást, of in samenspel met, de connotaties van 'verbieden' en 'toelaten' het ontstaan van de asymmetrie verklaren.

4. Op zoek naar verklaringen voor de asymmetrie

In de literatuur zijn vele verklaringen voor de asymmetrie geformuleerd in aanvulling op de connotatiehypothese. Eén van die verklaringen focust op attitudesterkte: het idee is dat respondenten met een zwakke, of genuanceerde, opinie met name verantwoordelijk zijn voor de asymmetrie. Zij vinden een instemmend antwoord te sterk (vanwege de connotaties van de werkwoorden) en antwoorden ontkennend, zonder zich te realiseren dat dit een bevestigend antwoord impliceert: 'niet verbieden' impliceert 'wel toelaten' (Hippler & Schwarz, 1986; c.f. Fazio e.a., 1982). Dit is de enige verklaring voor variatie in de asymmetrie die enkele malen is getoetst. De resultaten zijn echter niet eenduidig, deels waarschijnlijk door verschillen in de operationalisering van het concept attitudesterkte.

Daarnaast zijn posthoc vele andere verklarende hypothesen voor variatie in de asymmetriegrootte geopperd. Naast de gehypothetiseerde invloed van genoemde psychologische factoren zijn die hypothesen in te delen in nog drie andere categorieën. Ten eerste de *linguïstische getinte hypothesen*, waarin wordt ingegaan op het effect van allerlei indicatoren van talige complexiteit: respondenten zouden bij vragen die talig complex zijn zoveel 'werkgeheugen' en aandacht nodig hebben om de vraag te verwerken, dat men eerder over het hoofd ziet dat het antwoord 'niet verbieden' impliceert dat men 'wel wil toelaten'. Hierdoor zou de asymmetrie bij talig complexe vragen groter zijn (Schuman & Presser, 1981). Ten tweede zijn er hypothesen over de invloed van de *inhoud van de vraag* op de aard van de asymmetrie tussen 'verbieden' en 'toelaten': als de vraag, bijvoorbeeld, gaat over een issue dat verboden is op het moment van vraagafname, krijgt het werkwoord 'toelaten' een actievare en veranderende lading, dan wanneer het issue toegelaten is op het moment van afname. Hierdoor zou dus de aard van de relatie tussen 'verbieden' en 'toelaten', en daarmee ook de aard van de asymmetrie, veranderen. Ten derde, zouden kenmerken van de *afnamemethode* van de vraag van invloed kunnen zijn op de grootte van de asymmetrie. Zo geeft mondelinge afname de respondent minder tijd om de vraag tot zich te laten doordringen en een overwogen zoektocht naar zijn antwoord te ondernemen dan schriftelijke afname. Daardoor zou de asymmetrie bij mondelinge vragen groter zijn dan bij schriftelijke respondent heeft minder gelegenheid zich te realiseren wat de implicaties van een ontkennend antwoord zijn.

Nu hadden alle mogelijke verklaringen voor verschillen in asymmetriegrootte een voor een, of in combinatie, experimenteel getoetst kunnen worden. Maar omdat de meeste verklaringen geopperd zijn op basis van observaties aan één vraag, leek het nuttig eerst te kijken of de suggesties opgaan als wordt geanalyseerd over de hele vragenreeks.

Dit is onderzocht door aan de hand van de originele vraagteksten en de onderzoeksverslagen per vraag zoveel mogelijk (uiteindelijk 15) vraag-, afname- en respondentkenmerken te coderen. Deze 15 verklarende variabelen werden gecodeerd met nullen en enen: de variabele 'mondeling' krijgt de waarde 1 als een vraag mondeling is afgenomen, 0 als sprake was van schriftelijke afname. Hierdoor was het mogelijk te vergelijken, bijvoorbeeld, hoe groot de asymmetrie was bij mondelinge vragen in vergelijking tot de asymmetriegrootte bij schriftelijke vragen. De

afhankelijke variabele was het verschil tussen het antwoordpercentage 'niet verbieden' en het antwoordpercentage 'wel toelaten', weer gewogen voor het aantal respondenten. Steeds werd voor elk van de gecodeerde kenmerken gekeken hoeveel variatie van de afhankelijke variabele werd verklaard, hoe groot het effect was op het gemiddelde verschil tussen 'niet verbieden' en 'wel toelaten', en of het effect significant was.

Deze drie effectmaten zijn alle van belang: het percentage verklaarde variatie is een indicatie van de 'verklarende kracht' van een bepaalde variabele, maar kan tegelijkertijd een indicatie zijn van de toevalige variatie in aan- of afwezigheid van een bepaalde verklarende variabele in de vragenreeks: als maar één vraag mondeling is afgenomen in de hele vragenreeks, is er weinig kans dat de variabele 'mondeling' veel variatie verklaart. De significantie van het effect is ook enigszins van dit laatste afhankelijk, en is een noodzakelijke voorwaarde om aan een in deze meta-analyse gevonden effect conclusies te verbinden. De effectgrootte (zie noot 4) geeft aan in hoeverre het effect van een bepaalde verklaarde variabele op de grootte van de asymmetrie van voldoende omvang is om betekenisvol te zijn, bijvoorbeeld voor eventueel vervolgonderzoek.

Tot slot moet hier met betrekking tot de methode nog worden opgemerkt dat hier wel steeds gesproken wordt van 'effecten', maar dat het zuiver gezien slechts om correlaties, om verklaarde variatie, gaat - omdat geen experimentele manipulatie is toegepast. Conclusies met betrekking tot causaliteit zijn feitelijk niet te trekken. Omdat echter vanuit de theorieën wel een bepaalde causaliteit wordt verwacht, zal ook bij het bespreken van de resultaten van effecten worden gesproken.

Het zou hier te veel ruimte vergen om alle resultaten te bespreken. Daarom volgt eerst een globaal overzicht van de resultaten per type kenmerk dat was gecodeerd, en wordt in de volgende paragraaf dieper ingegaan op een kleine selectie verklaarde variabelen uit een aantal typen.

In Tabel 1 is weergegeven hoeveel variatie in de asymmetriegrootte elk type variabele verklaart. Hieraan kan globaal enigszins het relatieve belang van elke soort verklaarde variabelen worden afgelezen. De totaal verklaarde variatie met deze 15 verklaarde variabelen is 61%.⁶ Zichtbaar is dat de psychologische kenmerken de meeste variatie in de asymmetriegrootte bepalen. Deze kenmerken lijken het belangrijkste.

Ook afnamekenmerken zijn van belang. Linguïstische kenmerken van de vraag blijken er relatief weinig toe te doen: allerlei indicatoren van talige complexiteit doen er samen niet veel toe voor de asymmetriegrootte. Inhoudskenmerken lijken in het geheel van verklaarde variabelen helemaal van weinig betekenis.

Tabel 1. *Percentage verklaarde variantie in de verschilgrootte tussen 'niet verbieden' en 'wel toelaten', per type verklarende variabele.*

Kenmerken	Percentage verklaarde variantie
Psychologische kenmerken	48 %
Afnamekenmerken	35 %
Linguïstische kenmerken	14 %
Inhoudskenmerken	2 %

Het geringe effect van deze twee clusters moet echter enigszins gerelativeerd worden, omdat het was te verwachten. Ten eerste is het met betrekking tot talige complexiteit feitelijk onmogelijk uitspraken te doen zonder de functie of context van de vraag in de analyse te betrekken. Als de context en het specifieke onderwerp van de vraag in de analyse was betrokken, zou goed kunnen blijken dat een gegeven boodschap niet minder complex kón worden verwoord - de complexe uiting is zo simpel mogelijk (zie bijv. Verhagen, 1997). Coderen van de aanwezigheid van nominaliseringsen, en van de vraaglengte, waren hier de best mogelijke indicatie van talige complexiteit, maar gezien het hier genoemde bezwaar zeker niet de meest veelzeggende. Ten tweede is het niet per definitie zo dat alle betekenissen, connotaties en andere karakteristieken die in principe gerelateerd zijn aan elk woord in de vraag, altijd een rol spelen in de verwerking en in de uiteindelijke representatie van de uiting als geheel (Verhagen, 1997). Eén vraag, met één nominalisering hoeft niet tot een hogere moeilijkheidsgraad te leiden, terwijl een vraag in een vragenlijst die bol staat van nominaliseringsen mogelijk wel als moeilijk ervaren wordt.

5. De effecten van complexiteit, abstractheid en afnamemethode

In deze paragraaf worden de effecten van allerlei inhoudskenmerken verder buiten beschouwing gelaten, en wordt nader ingegaan op het effect van een drietal variabelen.

In het cluster *psychologische variabelen* ging het om de attitudesterkte. Gezien het karakter van een meta-analyse, was dit niet op respondentniveau te achterhalen. Daarom is, ondermeer, de complexiteit van het issue gecodeerd. Als een issue tot een ingewikkelde afweging leidt met betrekking tot het verbieden dan wel toelaten ervan, is het moeilijker om voor een instemmend - bij verbieden/toelaten extreem - antwoord te kiezen omdat men over complexe issues vaker een ambivalente of een genuanceerde mening zal hebben. De asymmetrie zal dus groter zijn (Schuman & Presser, 1981; Hippler & Schwarz, 1986). Issue-complexiteit is voor deze meta-analyse gecodeerd op basis van oordelen van beoordelaars. Zoals te zien in Tabel 2 leiden vragen over complexe issues, zoals voorspeld, tot een grotere asymmetrie dan vragen over niet complexe issues: bij niet-complexe issues (0) is het verschil tussen 'niet verbieden' en 'wel toelaten' ongeveer 11%, bij wel-complexe issues (1) wordt dat verschil bijna 8% groter. Het effect is groot, significant, en verklaart vrij veel variantie. Dit resultaat sluit aan bij wat de attitudesterkehypothese voorspelt.

Binnen het cluster *afnamekenmerken* bleek belangrijk of *mondeling* danwel schriftelijk was afgenomen. In de literatuur wordt gehypothetiseerd (Bishop e.a., 1988) dat de asymmetrie bij mondeling afgenomen vragen groter zou zijn dan bij schriftelijke. Zoals te zien is in Tabel 2 heeft het kenmerk mondeling (1) versus schriftelijk (0) inderdaad dit effect, maar ondanks de significantie is het klein. Het effect van deze variabele stelt praktisch gezien weinig voor.

Binnen het groepje *linguïstische kenmerken* ging het om de effecten van een aantal indicatoren van talige complexiteit, omdat dit volgens de literatuur tot een grotere asymmetrie zou leiden. *Abstractheid* is een van de dingen die vaak onder de noemer 'talige complexiteit' wordt gemeten, bijv. met abstractheid-indexen (Petric, 1992). Bij abstracte begrippen kan de respondent problemen krijgen bij de vergelijking van het abstracte begrip met de concretisering in het 'eigen hoofd'. Specifieke informatie in het geheugen van de respondent, moet worden geïntegreerd met inferenties om vergeleken te kunnen worden met het abstracte begrip in de vraag. Uit onderzoek blijkt dat abstracte informatie moeilijker uit het geheugen wordt opgehaald dan concrete informatie (Nisbett & Ross, 1980). Vragen met abstracte woorden, en/of vage woorden, met een grote interpretatieruimte, zouden dus tot een grotere asymmetrie moeten leiden. Wat vaag is en wat niet, hangt af van de semantische netwerken en attitudes in het hoofd van de individuele respondent. Wel zal duidelijk zijn dat er minder kans is dat een issue als 'roken in openbare ruimtes' als vaag of abstract wordt ervaren, dan dat 'openbare toespraken tegen democratie' dat zal worden. Uit de analyses blijkt dat als vage vragen (1) worden afgezet tegen niet-vage vragen (0), er dan inderdaad een wat grotere asymmetrie is bij de vage vragen. Dit is significant, en verklaart veel variantie (zie Tabel 2).

Tabel 2. *Individueel geschatte effecten van drie verklarende variabelen op de grootte van de asymmetrie.*

Kenmerk	Effect op asymmetrie		Verklaarde variantie	p
	0	1		
Psychologisch: Issue-complexiteit (0=niet, 1=wel)	1075	+7.65	45%	<.001
Afname: Mondeling? (0=niet, 1=wel)	1312	+1.57	29%	<.001
Linguïstisch: Abstractheid tekst (0=niet, 1=wel)	1361	+1.08	36%	<.001

Nu is het lastige van een meta-analyse, dat het materiaal niet gebalanceerd, maar min of meer toevallig, is samengesteld. Het is immers geen experimenteel ontwerp geweest. Het kan toevallig zo zijn dat bepaalde variabelen steeds in combinatie met elkaar voorkomen: misschien zijn mondelinge vragen vaak, puur toevallig in deze vragenlijst, ook vage vragen. En dan is het van belang die twee effecten van elkaar te scheiden. Dit is mogelijk door de effecten nog een keer, gezamenlijk te schatten om contaminaties tussen de effectschattingen van verschillende variabelen te kunnen achterhalen.

De drie variabelen blijken in combinatie 46% variantie te verklaren in het verschil tussen 'niet verbieden' en 'wel toelaten'. Wat vooral opvalt (zie Tabel 3) is dat het effect van abstractheid omdraait: was het individueel zo dat abstracte vragen tot een grotere asymmetrie leidden dan

concrete vragen, geschat in combinatie met de andere variabelen laten abstracte vragen juist een kleinere asymmetrie zien dan concrete vragen. Dat is interessant. Maar over de verklaringen daarvoor kan alleen maar een 'educated guess' worden gedaan, die op basis van verder experimenteel onderzoek getoetst zou kunnen worden.

Tabel 3. *Gezamenlijk geschatte effecten van drie verklarende variabelen op de grootte van de asymmetrie.*

Kenmerk	Effect	p	Effect grootte
Issue-complexiteit	+8.55	<.001	groot
Mondeling?	+1.58	<.001	klein
Abstractheid	-207	<.001	klein

Een mogelijke verklaring voor deze omkering van het effect van abstractheid, zou kunnen liggen in een contaminatie met het effect van complexiteit. In de vragenset bevinden zich veel vragen die zowel een complex issue bevatten, als een abstract of vaag begrip. Bij de berekening van het individuele effect zijn abstracte en complexe vragen afgezet tegen concrete en niet-complexe vragen, en is het effect van abstractie in de verwachte richting. Als echter abstractie wordt gescheiden van complexiteit, leidt abstractie mogelijk niet tot een moeilijker vraaginterpretatie. Ondanks het gebruik van abstracte of ruime begrippen vinden respondenten het bij een niet-complexe vraag mogelijk niet moeilijk een interpretatie te kiezen voor het vage begrip. En kiezen zij een interpretatie die het voor hen optimaal mogelijk maakt een eenduidig en mogelijk extreem standpunt in te nemen - waardoor het verschil tussen 'niet verbieden' en 'wel toelaten' minimaal wordt. Mogelijk passen dus zij de interpretatie voor een vaag of abstract begrip aan, aan de taak waarvoor zij gesteld staan: het met 'ja' of 'nee' beantwoorden van een verbieden/toelaten-vraag.

6. Tot slot

Het eerste gedeelte van deze meta-analyse heeft duidelijk gemaakt dat de verbieden/toelaten asymmetrie bestaat: over de hele set van alle 52 afgenomen verbieden/toelaten-vragen wordt gemiddeld 14.2% meer 'niet verbieden' dan 'wel toelaten' geantwoord. Een klein verschil in de vragen blijkt dus veel uit te maken voor de antwoorden. De connotatiehypothese biedt een aanzet voor de verklaring van de asymmetrie: het verklaart in ieder geval een beetje waarom het effect in deze richting is, en niet precies andersom (zoals bijvoorbeeld op grond van het preference for agreement-principe (vgl. Sacks, 1987) eerder verwacht zou worden). Maar de grote hoeveelheid variantie in de asymmetriegrootte biedt ruimte voor aanvullende verklaringen naast de connotatiehypothese.

Het tweede deel van de hier gerapporteerde meta-analyse was een exploratie naar die aanvullende verklaringen. Met in de onderzoeksliteratuur geopperde verklaringen rondom de

asymmetrie als uitgangspunt werd van 15 verklarende variabelen het effect op de asymmetriegrootte onderzocht. De meta-analyse wijst met name op het belang van psychologisch georiënteerde verklaringen, en minder in de richting van indicatoren van talige complexiteit, afnamekenmerken, of kenmerken van de inhoud van de vraag. In dit artikel is vervolgens dieper ingegaan op drie verklarende variabelen: de psychologische variabele issue-complexiteit, de linguïstische variabele abstractheid en de afnamevariabele mondeling (versus schriftelijk).

Het feit dat issue-complexiteit zo veel variantie verklaart in de grootte van de asymmetrie, biedt ondersteuning voor hypotheses uit de literatuur die focussen op attitudesterkte. Met name mensen met een zwakke, of genuanceerde, opinie lijken verantwoordelijk voor de asymmetrie als we ervan uitgaan dat het aantal respondenten met een dergelijke opinie dat de onderzoeker aan zal treffen, afhangt van de complexiteit van het specifieke vraagstuk.

De invloed van issue-complexiteit, in samenhang met de vastgestelde omkering van het effect van abstractheid, lijkt er op te wijzen dat de asymmetrie ontstaat door kenmerken van de specifieke communicatieve taak. Attitudevragen in ja/nee-format zetten respondenten voor de taak in hun hoofd de gevraagde attitude te lokaliseren, of te vormen, en hun antwoord te mappen. Met name het 'nee'-antwoord lijkt een vergaarbak voor verschillende attitudes: 'nee, ik vind dat het niet verboden/niet toegelaten moet worden', maar ook 'ik heb geen mening dus ik zeg niet dat 'extreme ja', of misschien zelfs 'ik ben het niet eens met de presuppositie in de vraag dus ik zeg geen ja'. Verder, experimenteel, onderzoek zou hierop door kunnen zoeken.

De kwestie welk van de twee vragen nu de beste is, die met 'verbieden' of die met 'toelaten', is met dit onderzoek wat dichter bij een oplossing gebracht. De grote variantie in asymmetriegrootte wijst erop dat de asymmetrie soms groot is, en soms niet voorkomt. Met andere woorden, soms zijn de conclusies die op basis van de antwoordverdelingen van een verbieden-dan wel toelaten-vraag getrokken worden even valide, soms zijn de conclusies gebaseerd op de ene vraag meer valide dan die op de andere. Deze meta-analyse wijst uit dat de grootte van de asymmetrie afhankelijk lijkt van vraag- of respondentkenmerken die los staan van de inhoud van de attitude die de vraag beoogt te meten. De analyse heeft echter niet duidelijk gemaakt of de asymmetriegrootte veranderde doordat de antwoorden op de 'verbieden'-vraag veranderen, doordat de antwoorden op de 'toelaten'-vraag veranderen, of doordat allebei veranderen. Er was alleen sprake van een verschilvariabele. Vervolgonderzoek zou in kunnen gaan op de vraag of met name 'toelaten'- of juist de 'verbieden'-vragen gevoelig zijn voor die verschuivingen ten gevolge van dergelijke achtergrondkenmerken. Als criterium voor de te kiezen vraagformulering zou dan kunnen gelden, dat de antwoorden op die vraag het minst fluctueren ten gevolge van kenmerken die losstaan van de inhoud van de beoogde attitude.

Noten

1. Ik dank Huub van den Bergh voor zijn deskundige en enthousiaste inhoudelijke, psychometrische en rekenkundige bijstand. Ook Paul van den Hoven leverde een belangrijke bijdrage aan de totstandkoming van dit artikel: het uitgebreide gesprek dat wij over een eerdere en veel langere versie van dit onderzoeksverslag voerden zette mij op het juiste spoor voor het schrijven van deze kortere variant.
2. Bij de connotatiehypothese, in deze vorm geformuleerd, zou de asymmetriegrootte alleen mogen verschillen ten gevolge van random error, en zouden verschillen in asymmetriegrootte niet

- systematisch te relateren moeten zijn aan andere kenmerken van de vragen, afnamemethode, of de respondenten.
3. Bij mijn weten is dit een volledig overzicht van al het verbieden/toelaten-onderzoek op één artikel na: een paper van Bishop (1989) 'Another look at the forbid/allow asymmetry' was niet te achterhalen.
4. Effectgrootte is 'the degree to which the phenomenon is present in the population' of 'the degree to which the null hypothesis is false' (Cohen, 1977:9-10). Dit kan worden berekend door de gemiddelde effectgrootte te delen door de standaarddeviatie van het verschil tussen verbieden- en toelaten-antwoorden. Deze effectgrootte kan dan worden geëvalueerd aan de hand van de globale aanwijzingen van Cohen, waarin effect van rond .2 standaarddeviatie worden gedefinieerd als klein effect, van rond een halve standaarddeviatie als gemiddeld effect, en van rond .8 van de standaarddeviatie als groot effect (Wolf, 1986).
5. De varianties zijn geschat m.b.v. Iterative Generalised Least Squares. Omdat vragen die zijn afgenomen binnen eenzelfde experiment vaak meer overeenkomsten zullen vertonen (zelfde respondenten bijvoorbeeld), dan vragen uit verschillende experimenten, is in de analyse onderscheid gemaakt tussen variantie binnen experimenten, en variantie tussen experimenten. Het maken van dit onderscheid bood ondersteuning bij de interpretatie van resultaten. Omdat de indeling in experimenten verder echter tamelijk arbitrair is, worden hier alleen de totale varianties gerapporteerd.
6. Het is hierbij van belang op te merken dat de percentages verklaarde variantie onafhankelijk per cluster zijn geschat. Het totaal-percentages verklaarde variantie door alle 15 kenmerken kan daarom niet worden berekend door alle percentages in de tabel op te tellen.

Literatuur

- Bishop, G.F., Hippler, H.-J., Schwarz, N., Strack, F. (1988). A comparison of response effects in self-administered and telephone surveys. In: Groves R.M. et al. (eds), *Telephone survey methodology*. New York Wiley and Sons, 321-340.
- Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (revised ed.). New York Academic Press
- Fazio, R.H., Sherman, S.J., Herr, P.M. (1982). The feature-positive effect in the self-perception process: does not doing matter as much as doing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 42 (3), 401-411.
- Hippler, H.-J. & Schwarz, N. (1986). Not forbidding isn't allowing: the cognitive basis of the forbid-allow asymmetry. *Public Opinion Quarterly*, 50, 87-96.
- Holleman, B.C. (1994). Analyse van vragenlijstonderzoek vanuit een taalgebruiksperspectief. In: A. Maes, P. van Hauwermeiren, L. van Waes (red), *Perspectieven in taalbeheersingsonderzoek*. ICG Publications Dordrecht, 240-249.
- Holleman, B.C. (aangeb. ter publ.). *The nature of the forbid/allow asymmetry: two correlational studies*.
- Krosnick, J.A. & Schuman, H. (1988). Attitude intensity, importance, and certainty and susceptibility to response effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54 (6), 940-952.
- Nisbett, R. & Ross, L. (1980). *Human inference: strategies and shortcomings of social judgment*. Eglewood Cliffs: Prentice Hall.
- Petric, I. (1992). *Predicting listening performance for news texts*. Dissertatie UU
- Petty, R.E., Remmer, G.A. & Cacioppo, J.T. (1987). Assertion versus interrogation format in opinion surveys. Questions enhance thoughtful responding. *Public Opinion Quarterly*, 51, 481-494.
- Rugg, D. (1941). Experiments in wording questions:II. *Public Opinion Quarterly*, 5, 91-92.
- Sacks, H. (1987). On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. In: G. Button & J.R.E Lee. (eds), *Talk and social organisation*. Clevedon: Multilingual Matters, 54-69.
- Schuman, H. & Presser, S. (1981). *Questions and answers in attitude surveys. Experiments on question form, wording and context*. Academic Press.
- Verhagen, A. (1997). Context, meaning and interpretation, in a practical approach to linguistics. In: Lenz L. & H. Pander Maat (red), *Discourse Analysis and Evaluation: Functional Approaches*. Rodopi